

тина повинна завжди викладатися з урахуванням конкретних обставин і відповідно до норм матеріального права, яким суд керувався.

Резолютивна частина характеризується відповідями на всі правові питання, які були поставлені у позовній заяві. Ці відповіді повинні випливати з встановлених фактичних обставин, бути вичерпними, визначеними і безумовними. Таким чином, регулятивна частина повинна містити у собі висновки по суті розглянутих вимог.

Суд має право включити у регулятивну частину і додаткові положення, спрямовані на створення конкретних умов реалізації рішення, визначивши порядок, строк і засоби забезпечення його виконання (ст.217–219 ЦПК України).

Таким чином, проведений аналіз питань, щодо форми та змісту судового рішення, дозволяє зробити певні висновки. Додержання процесуальної форми і змісту судового рішення є однією з обов'язкових вимог цивільно – процесуального законодавства, що забезпечує винесення суддею законного і обґрунтованого судового рішення та правильного оформлення цього процесуального документа.

Дослідження і вдосконалення у подальшому судового рішення як основного і найважливішого акта правосуддя має дуже велике значення для захисту прав і свобод та законних інтересів громадян й організацій, державних і громадських інтересів. Подальше вдосконалення ст.203 ЦПК України, на наш погляд, зменшить кількість недоліків та помилок у складанні судом цього процесуального документа, полегшить працю суддів та зробить ознайомлення з цим процесуальним документом для громадянина більш ясним і зрозумілим.

Список літератури: 1. Цивільне процесуальне право України / За ред. В.В. Комарова. Х., 1999. 2. Цивільний процесуальний кодекс України// Науково- практичний коментар/ За редак. В.В. Комарова. Х., 2001. 3. Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы. М., 1976. 4. Авдюков М.Г. Судебное решение. Научное издание. М., 1959. 5. Пушкарь Е.Г. Исковое производство в советском гражданском процессе. Л., 1978. 6. Устав гражданского судопроизводства 1864 года/ Проект новой редакции Устава гражданского судопроизводства. СПб., 1900. 7. Цивільний процесуальний закон радянського періоду ЦПК УРСР(текст і практичний коментарій). Юридичне видавництво. 1925. 8. Гражданский процессуальный кодекс Украинской ССР/ К., 1964. 9. Гражданський процесуальний кодекс України / Научно-практичний коментарій / (Тертышников В.И.). Х., 2001. 10. Зайцев И. Судебное решение как процессуальный документ // Рос. Юстиция. 1995. № 4. 11. Штефан М.Й. Цивільний процес / Підручник для юридичних спеціальностей вищих закладів освіти. К., 1997.

Надійшла до редколегії 24.02.04

В.А. Кройтор

ЗМІСТ ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутись до суду за захистом своїх конституційних прав і свобод. Виходячи із зазначено-

го, судова діяльність і має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних цивільних справ.

Наявність гарантованої можливості звернутись до суду за ефективним і оперативним захистом у випадку порушення прав і свобод громадянина є невід'ємною ознакою демократичної правової держави. Процес побудови в Україні демократичної правової держави, становлення незалежної і авторитетної судової влади викликав необхідність проведення судово-правової реформи. Її початок пов'язується з Концепцією судово-правової реформи, схваленою Верховною Радою України 28 квітня 1992 р. [1, с.21].

Основні напрямки судово-правової реформи концептуально визначені Конституцією України та тими міжнародно-правовими стандартами, що діють у цій сфері. Результатом цієї реформи має стати прийняття такого законодавства, що створило б правову систему, яка б дійсно та ефективно захищала права і інтереси громадян і організацій.

В юридичній літературі зазначається, що національні процесуальні законодавства різних держав є досить різними, але все-таки можливо визначити незмінні компоненти судового процесу, котрі, поряд із предметом захисту, характеризують правосудні засади судової діяльності і судової форми захисту [2, с.97]. При цьому справедливо пов'язується ця недостатньо досліджена проблема з існуючим у законодавстві низки держав терміном «належа правова процедура» [3, с.12]. Так, ця процедура, на думку американських юристів, містить у собі два елемента: оповіщення та слухання, тобто оповіщення всіх зацікавлених осіб про наступний розгляд їх справи і надавати їм можливість брати участь в її розгляді. Член Верховного Суду США Дуглас назвав оповіщення і слухання фундаментальними принципами належної правової процедури [4, с.97].

Зазначені вище положення і зумовлюють необхідність звернення до дослідження змісту одного з основних принципів цивільного судочинства – принципу гласності. Актуальність дослідження цієї проблеми обумовлена й тим, що протягом десятиліть розвитку цивільного судочинства проблема гласності судового захисту цивільних прав та юридичних осіб не знайшла свого належного висвітлення. Як правило, ці проблеми висвітлюються тільки на рівні підручників та навчальних посібників [5, с.39–40; 6, с. 35–36; 7, с.42].

Як зазначається в юридичній літературі, засада гласності цивільного судочинства базується на конституційній вимозі гласності судового процесу (п.7 ст.129 Конституції України) [5, с.39–40]. Тому для вирішення питання змісту принципу гласності цивільного судочинства нам слід встановити співвідношення між конституційними і галузевими нормами-принципами.

Для того, щоб конституційні засади були втілені в тканину реально функціонуючого цивільного судочинства, вони повинні бути закріплені в галузевому законодавстві. Стосовно засади гласності правосуддя з цивільних справ це означає її включення до Цивільного процесуального кодексу України, причому не тільки шляхом відтворення в нормах ЦПК України, але через розвиток і конкретизацію з урахуванням специфіки її реалізації в

окремих стадіях цивільного судочинства. І хоча Конституція України (частина третя ст.8) передбачила пряму дію її норм, все ж в більшій чи меншій мірі норми-принципи, які вміщуються в ній, потребують механізму їх реалізації стосовно окремих стадій та інститутів цивільного процесу.

В п.7 частини третій ст.129 Конституції України вказується, що однією із засад судочинства є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Таким чином, нам слід визначити, які саме найзагальніші та специфічні для судочинства у цивільних справах правові вимоги повинні увійти в зміст засади гласності та відповідної статті ЦПК України.

Залежно від осіб, які можуть бути ознайомлені з діяльністю суду, виокремлюють гласність для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, – гласність в вузькому розумінні цього слова і гласність для народу, чи публічність [8, с.42]. Можна сказати, що зміст засади гласності цивільного судочинства складають правові вимоги, звернені прямо до суду (процесуальний зміст принципу гласності) і положення, які закріплюють права громадян, що виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічність).

У процесуальний зміст засади гласності судового розгляду цивільних справ, на нашу думку, входять наступні елементи: найбільш повно гласність здійснюється у відкритому судовому розгляді, який згідно з ч.2 ст.10 ЦПК України є основним елементом змісту гласності судового розгляду цивільних справ; обов'язкове повідомлення про час і місце розгляду справи; повне фіксування судового розгляду цивільних справ технічними засобами; підстави та загальний порядок здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні; прилюдне оголошення рішень та ухвал, якими закінчується розгляд справи.

Відповідно до ст.10 ЦПК України розгляд справи у всіх судах відкритий. При цьому маємо звернути увагу на те, що ст.10 ЦПК України розміщена в Розділі I «Основні положення», тобто дія цієї норми розповсюджується як на провадження в суді першої інстанції, так і при провадженнях в апеляційному порядку, в касаційному порядку та в порядку перегляду постанов суду, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами.

Згідно зі ст. 309 ЦПК України процесуальний порядок розгляду справи судом апеляційної інстанції провадиться за правилами, встановленими для розгляду справ в суді першої інстанції, за окремими винятками. Встановлені ЦПК України винятки не стосуються дії принципу гласності, тому справа і в апеляційному суді розглядається у відкритому судовому засіданні в складі трьох професійних суддів.

Процесуальний порядок розгляду справи касаційним судом врегульований ст.331 ЦПК України. Розгляд справи відбувається у судовому засіданні, яке провадиться в приміщенні Верховного Суду України з обов'язковим повідомленням осіб, які беруть участь у справі, а також осіб, які не брали участі у справі, коли суд вирішив питання про їх права і обов'язки і які подали касаційну скаргу на рішення, ухвалу суду, що розглядаються в касаційному порядку (ст.320 ЦПК України). Як свідчить аналіз вказаних статей, ЦПК України прямо не передбачає відкритого розгляду справи в цьому

випадку, тому є доцільним передбачити це в частині першій ст.331 ЦПК України. Це положення також стосується і порядку перегляду постанов суду, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами, бо норми, що регулюють такий порядок, також прямо не встановлюють відкритого розгляду справи.

Гласність характерна і стадії виконання судових постанов. Принцип гласності означає відкритість виконавчого провадження для сторін, інших осіб, які беруть у ньому участь, осіб, які залучаються до проведення виконавчих дій та широкої громадськості [9, с.59]. Маємо зазначити великий потенціал виховного впливу стадії виконання судових постанов, який, на жаль, іноді використовується недостатньо.

Хоча формулювання частини першої ст.10 ЦПК України чітко вказує, що «розгляд справи у всіх судах відкритий...», судами, як свідчить аналіз практики, воно іноді розуміється буквально тільки при розгляді справ у першій інстанції. Видається, що ця норма має бути деталізована і викладена у такій редакції: «Розгляд справ у всіх судах першої, апеляційної, касаційної інстанцій та при перегляді судових постанов, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами є відкритим...»

Принциповим положенням гласності цивільного судочинства є і загальне правило про те, що ніхто не може бути позбавлений інформації про час і місце розгляду справи. Як зазначає М.Й. Стефан, встановлене ст.10 ЦПК України визначення змісту принципу гласності як відкритого розгляду справ у суді не є повним. Гласність означає також відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі, в їх праві знайомитися з ними, в обов'язковому їх інформуванні про час і місце судового засідання і про виконання окремих процесуальних дій (ст.ст. 99, 189 ЦПК України). Гласність судового розгляду полягає також у праві публікувати звіти і повідомлення про судові процеси в пресі, інформувати про них на радіо, телебаченні та з використанням інших засобів масової інформації, обговорювати матеріали справи в трудовому колективі тощо. Ніхто не може бути обмеженим у праві на отримання в суді усної чи письмової інформації щодо результатів розгляду справи [5, с.40].

Маємо зазначити, що зниження у більшості населення зацікавленості до відкритого розгляду обумовлено і непоодинокими випадками недостатньої інформованості про судові процеси, які мають відбутися, та несвоєчасний їх початок. Не виключені й випадки, коли окремі учасники цивільного процесу, в тому числі і суд, можуть бути зацікавлені в тому, щоб, наприклад, хід судового засідання не висвітлювався у засобах масової інформації і т.п. Тому є доцільним зазначення в частині дев'ятій ст.7 Проекту ЦПК України «Усність та гласність судового розгляду» положення: «Ніхто не може бути позбавлений інформації про час і місце розгляду своєї справи та про ухвалене у ній судові рішення».

Положення ст.129 Конституції України про повне фіксування судового процесу технічними засобами отримує двояке відображення: перше полягає в обов'язку суду забезпечити повне фіксування судового процесу технічними засобами (як мінімум – повинен вестись протокол судового засідання); друге

– це право громадян, присутніх на судовому розгляді справи, вести записи, звукозапис, фото- і кінозйомку, теле- і відеозапис [10, с.564–565].

Особливий інтерес сьогодні викликає право осіб, які присутні в залі суду, вести звуко-, теле- і відеозапис, фото- і кінозйомку. Застосування цих засобів в ході судового засідання розглядалось у процесуальній літературі в основному як джерело фіксації доказів [11, с.243–247]. Але ці засоби можуть використовуватися представниками засобів масової інформації як для підготовки репортажів, так і для транслявання судового засідання. І.Петрухін вказує, що всі присутні в залі судового засідання можуть вести записи, стенографування і навіть безшумний звукозапис з тією умовою, щоб це не заважало ходу процесу [12, с.171, 217].

Пленум Верховного Суду СРСР у постанові від 5 грудня 1986 р. «Про подальше зміцнення законності при здійсненні правосуддя» зробив наступне роз'яснення: всі присутні в залі суду особи мають право вести будь-який запис по ходу судового процесу; фото-, теле- і кінозйомка із залу суду проводиться тільки з дозволу головуючого у справі (п.11) [13, с.10–11].

Отже, щодо використання технічних засобів при фіксуванні судового процесу висуваються дві умови: 1) вони не повинні заважати ходу судового розгляду; 2) необхідно дозвіл суду на їх використання. Перша стосується абсолютно всіх технічних засобів, як то диктофона, так і стаціонарної апаратури (технічні засоби призначені для обслуговування судового засідання, а не навпаки). Друга стосується фото- і кінозйомки, теле-, відео- і звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури та транслявання судового засідання. Тут слід зазначити, що дозвіл повинен надавати саме суд, заслухавши думки учасників розгляду справи і винести про це ухвалу. Як вказує З.В. Макарова, висловлюючись з можливості використання технічних засобів в кримінальному судочинстві, недопустимо ставити застосування цих засобів у залежність від згоди сторін, бо у більшості випадків навряд чи підсудний або потерпілий будуть згодні з їх використанням у залі суду [14, с.36]. Такий підхід є доречним і в цивільному судочинстві, тобто тут проявляється публічний інтерес, і в цьому випадку він буде мати перевагу над приватним.

Наступним елементом змісту засади гласності цивільного судочинства виступають підстави та загальний порядок закритого судового розгляду цивільних справ. Як вже зазначалось, зміст принципу гласності цивільного судочинства полягає в тому, що розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці. Закритий судовий розгляд також допускається за мотивованою ухвалою суду з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі, а також забезпечення таємниці усиновлення. В закритому судовому засіданні присутні особи, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках також свідки, експерти, перекладачі (ст. 10 ЦПК України).

Важливим елементом засади гласності судочинства є також публічне проголошення рішення у всіх випадках. Ця норма закріплена в частині п'ятій ст.10 ЦПК України. Згідно з положенням цієї статті слухання справи в закритому засіданні суду ведеться з дотриманням всіх правил судочинства.

ва. Рішення судів у всіх випадках проголошується публічно, крім рішень про усиновлення. Причому, оприлюднюється рішення суду незалежно від того, в якому судовому засіданні розглядалася справа, закритому чи відкритому. Вважаємо, що правило про прилюдність проголошення судових рішень повинно поширюватись і на ухвали, якими закінчується розгляд справи без винесення рішення (закриття справи чи залишення заяви без розгляду). Тому ч.5 ст.10 ЦПК України (ч.8 ст.7 проекту ЦПК України) має бути подана у наступній редакції: «Рішення і ухвали, якими закінчується розгляд справи без винесення рішення, у всіх випадках проголошується прилюдно...»

Важливою гарантією неупередженої поведінки судді та прийняття справедливих рішень є соціальний контроль громадян в умовах гласності (відкритості) судового процесу. Публічний характер правосуддя, що забезпечує його відкритість і сприяє контролю з боку суспільства, має й ту особливість, що стимулює суддю контролювати свою поведінку, додержувати норм закону, відігравати належну судді роль. Будучи справедливим по суті, суддя своєю поведінкою у відкритому публічному процесі повинен підтверджувати цю якість. Суд над людиною передбачає її право пояснити судді та співгромадянам суть своїх вчинків, розраховуючи при цьому на розуміння. В обстановці публічності значно знижується можливість засудження невинного або призначення надмірно суворого покарання. В усіх міжнародних нормах, що стосуються здійснення правосуддя, публічність є необхідним елементом його справедливості. Публічність (гласність, відкритість) судового розгляду справ спрямована на захист сторін від таємного правосуддя (яке не підпадає під контроль громадськості) і є одним із засобів збереження довіри до судів усіх рівнів [15, с.57].

Обсяг статті не дозволяє зупинитися на висвітленні всіх проблем, пов'язаних із впровадженням конституційного принципу гласності цивільного судочинства, але всі вони потребують подальшого глибокого теоретичного дослідження, належного законодавчого забезпечення та осмислення практики його застосування з тим, щоб подальші зміни в законодавстві сприяли насамперед подальшому забезпеченню захисту прав і законних інтересів громадян та організацій, більшої доступності судового захисту вказаних осіб. Зокрема окремого дослідження потребують питання визначення підстав та загального порядку проведення закритого судового розгляду у зв'язку з їх значимістю та обсягом проблем.

Список літератури: 1. Концепція судово-правової реформи в Україні//Законодавство України, що регулює діяльність судів та визначає статус суддів України. К., 1996. 2. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. М., 1993. 3. Удальцова И.В. Проблема судебного признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным. Х., 1999. 4. Никеров Т.И. Административно-процессуальное право США/Государство и право. 1997. №2. 5. Штефан М.Й. Цивільний процес: Підручник. К., 2001. 6. Цивільне процесуальне право України: [Підручник для юрид. вузів і фак./В.В. Комаров, В.І. Тертишников, Є. Г. Пушкар та ін.]; Х., 1999. 7. Гражданский процесс Украины: Учебное пособие. Х., 2003. 8. Гражданский процесс: Учебник/Под ред. В.А.Мусина, Н.А.Чечиной, Д.М.Чечота. М., 1998. 9. Виконання судових рішень: Навч. посіб./М.Й.Штефан, М.П.Омельченко, С.М.Штефан. К., 2001. 10. Король В.

Зміст засади гласності кримінального судочинства//Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. 2001. Вип.36. 11. Треушников М.К. Судебные доказательства. М., 2004. 12. Петрухин И.Л. Гласность судопроизводства/Конституционные основы правосудия в СССР. Под ред. В.М.Савицкого. М., 1981. 13. Бюллетень Верховного Суда СССР. 1987. №1. 14. Макарова З.В. Гласность уголовного процесса: Монография/Под ред. З.З.Зинатуллина. Челябинск, 1993. 15. Кононенко В.І. Неупередженість суддів//Вісник Верховного Суду України. 2002. № 2.

Надійшла до редколегії 18.02.04

О.П. Гетманець

ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «БЮДЖЕТНЕ ЗАКОНОДАВСТВО» В БЮДЖЕТНОМУ ПРАВІ

Бурхливий розвиток бюджетних правовідносин за останні часи в Україні потребує аналізу нових категорій, які використовуються в бюджетній діяльності. «Бюджетне законодавство» серед інших категорій бюджетного права має особливе значення, тому що завжди використовувалося в практиці, в юридично – технічному значенні, але в законодавстві не тлумачилось, і недостатньо досліджувалося в наукових розробках [1, с.14–15]. До нормативно – правових актів з бюджетної діяльності фахівці відносили набір різних за правовим значенням документів [2, с.96–107], які не мали логічної структури та принципів побудови і на практиці застосовувалися стихійно, в залежності від права власності. Правове значення бюджетного законодавства як структурної категорії законодавець ігнорував [3].

Визначення поняття «бюджетне законодавство» через розкриття змісту та значення в правовому полі потрібно для удосконалення бюджетних відносин, дотримання законності виконання прав та обов'язків учасників бюджетної діяльності в нових ринкових умовах, запобігання бюджетним правопорушенням та притягання до відповідальності при їх скоєнні. Метою статті є спроба дати визначення досліджуваної категорії, уточнити її зміст, взаємозв'язок з іншими поняттями для усунення прогалин та розбіжностей у законодавстві, наукових теоріях та реалізації у бюджетному процесі.

У фінансово – правовій науці досконало досліджувалися поняття «бюджет», «бюджетне право», «бюджетна система», їх місце у фінансовому праві. Проте поняття «бюджетне законодавство», його ознаки, зміст, принципи побудови, характерні риси, особливості, а також співвідношення з поняттям «бюджет» та «бюджетне право» досліджувалися недостатньо.

Про недосконалість теорії свідчить перш за все практика: розгляд справ у Господарському суді Харківської області про використання бюджетних коштів між Дергачівською районною адміністрацією та Дергачівською міською радою, справа між місцевими органами влади Ново – Водолазького району з приводу фінансування витрат та інші. Розгляд справ триває довгі роки. Остаточне судове рішення не може бути прийнято через прогалини у бюджетному законодавстві [Див.: 4]. Практика підтверджує, що конституційний розподіл бюджетних повноважень між суб'єктами бюджетних